

Μαρία Γ. Πατραμάνη

Μετακινήσεις ορθόδοξων και καθολικών ιερωμένων της Κρήτης στα Ιόνια νησιά, τη Βενετία και την Ίστρια κατά την περίοδο του Κρητικού Πολέμου (πρόδρομη ανακοίνωση)

ABSTRACT

MOVEMENTS OF ORTHODOX AND CATHOLIC PRIESTS FROM CRETE TO THE IONIAN ISLANDS, VENICE AND ISTRIA DURING THE CRETAN WAR

The purpose of the present early announcement is to inform the scientific community that an independent synthetic study of mine, on the subject: *The Orthodox and Catholic Priests of the Cretan Diaspora (1645-1669)* is being prepared for publication. Based on unpublished documentation gathered from research in the State Archive of Venice and the Historical Archive of Kythira.

The text of the early announcement focuses exclusively on the period of the Cretan War and on the role played by Catholic and Orthodox priests before their emigration.

It covers three parameters:

a) The formulation of a political ideology in favour of the Venetians, the Orthodox priests of Crete and their role as “trustworthy” agents of the Serenissima.

An irrefutable indication of this ideology is the use of religious banners of the Cretan War. We have Francesco Morosini’s banner, the only one known to date, in besieged Candia, as well as that revealed by research in the Historical Archive of Kythira, belonging to the Kallonas family, whose members were priests at Agarathos Monastery, and which was raised at the Battle of Kastelli Temenos. The artwork on the banner is, based on the above archival evidence, from the icon-painting workshop of the Holy Monastery of Chrysopigi (copyright); see Maria G. Patramani, “Religious banners and Ideology during the Cretan War.” The Kallonas family banner from Agarathos Monastery, at the Battle of Kastelli Temenos (1647) and the suggestion of its representation (Table 1). In publication in *Modern Christian Crete* (2017).

b) The collective record of the number of Cretan Orthodox and Catholic priests is provided, without any nominal reference.

c) Reference to the movement of cultural possessions (relics, etc.) which the Cretan Orthodox and Catholic priests brought to their new homes.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ορθόδοξοι, καθολικοί, primati, confidenti, benemeriti, ιδεολογία, λάβαρα, Φρ. Μοροζίνι, Καλλονάδων Αγκαράθου, ενορίες, αδελφότητες, Μεσοπαντίτισσα, Αγκαραθίτισσα, Μανολίτισσα

Σκοπός της πρόδρομης ανακοίνωσης είναι να κοινοποιήσει στην επιστημονική κοινότητα ότι τελεί υπό περάτωση αυτοτελής συνθετική μελέτη μου με θέμα *Οι ορθόδοξοι και καθολικοί*

ιερωμένοι της Κρητικής Διασποράς (1645-1669), για την οποία αξιοποιήθηκε το ανέκδοτο τεκμηριωτικό υλικό, που συγκεντρώθηκε από έρευνα στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας και στο Ιστορικό Αρχείο Κυθήρων. Η μελέτη αυτή βασίζεται στη διαλεκτική ανάγνωση των νέων ανέκδοτων τεκμηρίων και την αξιοποίησή τους με τις δημοσιευμένες πηγές. Ιδιαίτερως στο πεδίο της προσωπογραφίας προκύπτουν μαρτυρίες για άγνωστα ως τώρα πρόσωπα. Επιπλέον καλύπτονται κενά της βιβλιογραφίας όσον αφορά την ταυτοποίηση προσώπων (γνωστών λογίων ιερωμένων του ορθόδοξου δόγματος). Τέλος οι ανέκδοτες αρχειακές μαρτυρίες φωτίζουν πτυχές της ζωής και της δραστηριότητας των καθολικών ιερωμένων.

Διασαφηνίζεται η προέλευση των ιερωμένων από την Κρήτη (από τα τέσσερα διαμερίσματα και πόλεις: Χανιά – Ρέθυμνο – Χάνδακα – Σητεία), τα στάδια των μετακινήσεών τους, καθώς και οι τελικοί σταθμοί (νέες πατρίδες) στις βενετοκρατούμενες περιοχές υποδοχής (Κέρκυρα – Ζάκυνθο – Κεφαλονιά – Κύθηρα), Ίστρια και Βενετία.

Στις νέες πατρίδες διερευνάται η ζωή και η εκκλησιαστική τους σταδιοδρομία, ο ρόλος των ιερωμένων (ορθόδοξων και καθολικών) όσον αφορά τη διαχείριση του θρησκευτικού αισθήματος (λατρευτικές πρακτικές) και, τέλος, η συμβολή τους στη συσπείρωση των προσφυγικών πληθυσμών σε ενορίες, καθώς και στην ίδρυση θρησκευτικών αδελφοτήτων, δράσεων αλληλεγγύης, κ.ά. Από την έρευνα αυτή αναδεικνύονται μαρτυρίες για άγνωστα ως τώρα εκκλησιαστικά κειμήλια, τα οποία μετέφεραν σε ναούς και μονές ή που τα είχαν οικειοποιηθεί αδήλωτα παρά την εντολή των Αρχών, κ.ά.

Το κείμενο της πρόδρομης ανακοίνωσης εστιάζει αποκλειστικά στην περίοδο του Κρητικού Πολέμου και στον ρόλο που διαδραμάτισαν οι ιερωμένοι καθολικοί και ορθόδοξοι πριν από τη μετανάστευσή τους. Εκτείνεται σε τρεις παραμέτρους:

- α) Στη διαμόρφωση της πολιτικής ιδεολογίας υπέρ των Βενετών από τους ορθόδοξους ιερωμένους της Κρήτης και τον ρόλο τους ως εντολοδόχων «εμπίστων» (*fedeli confidenti*) της Γαληνοτάτης.
- β) Στην πρώτη συγκεντρωτική καταγραφή του αριθμού των Κρητικών ιερωμένων, ορθόδοξων και καθολικών, χωρίς μνεία ονομάτων, στη διάρκεια του Κρητικού πολέμου και ως την οριστική εγκατάστασή τους στις νέες πατρίδες.
- γ) Περιορίζεται σε σύντομη βιβλιογραφική καταγραφή σχετικά με τις μετακινήσεις πολιτισμικών αγαθών (κειμηλίων, εικόνων, λειψάνων), από τους ιερωμένους (από εκκλησίες του ελληνικού και λατινικού δόγματος) τον καιρό του Κρητικού Πολέμου.

A) Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΜΕΝΩΝ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ασφαλώς ο Κρητικός Πόλεμος ως θρησκευτικός πόλεμος αφύπνισε τη συνείδηση του ορθόδοξου Έλληνα, αφοσιωμένου υπηκόου (*suditto devoto*) της Βενετίας, που από τη θέση του πολεμιστή στο πλευρό της βρέθηκε στο καθεστώς του πρόσφυγα και «επαξίως ευεργετημένου κρητικού» (*benemerito cretese*) για τις υπηρεσίες που προσέφερε θυσιάζοντας συγγενικά πρόσωπα και περιουσία. Στην «Εισαγωγή» της έκδοσης του Κρητικού Πολέμου (1995), ο αείμνηστος καθηγητής Στυλιανός Αλεξίου αποδίδει στον Μπουνιαλή τη «συνείδηση

του ορθόδοξου Ρωμιού», που εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου και καθόρισε την ιδεολογία των ιερωμένων και της πλειονότητας του ντόπιου πληθυσμού, που είχε εμπλοκή στα δρώμενα του Πολέμου.

Στην κρητική υπαίθρο των διαμερισμάτων της Κρήτης η Βενετία είχε αναγνωρίσει τον ρόλο των ιερέων εξίσου με αυτόν των *primati* (πρώτων), των πιο εύρωστων δηλαδή δημογραφικά οικογενειών του αγροτικού πληθυσμού όσον αφορά τη συγκρότηση τύπου εθνοτικής-θρησκευτικής κοινότητας με κύτταρο τις ενορίες στα χωριά της κρητικής υπαίθρου. Για τη δυτική Κρήτη, μάλιστα, έχει δειχθεί ότι ιερείς των ενοριών στα χωριά και οι ηγούμενοι μονών πρωτοστατούσαν ως «έμπιστοι» (*confidenti*) των Βενετών σε ρόλο διαμεσολαβητών-πρακτόρων προς τον ντόπιο πληθυσμό. Αναλαμβάνοντας τον ρόλο της διαχείρισης του θρησκευτικού αισθήματος των κατοίκων και της ενεργοποίησης του αγωνιστικού τους φρονήματος κατά τη διάρκεια του Πολέμου (Πατραμάνη 2004, 323-337). Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του παπα-Μιχελή Κατελλάνου και του παπα-Βασίλη Νομικού, οι οποίοι επιβραβεύονται αργότερα από τη Γαληνοτάτη, καθώς απογράφονται ως πρωτοπαπάδες Σούδας. (Αναλυτικά στοιχεία δίνονται στην εν λόγω συνθετική μελέτη μου.)

Από το άλλο μέρος, στην πόλη και το διαμέρισμα του Χάνδακα ο Γεράσιμος Βλάχος, ευρυμαθής Κρητικός φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος και μετέπειτα μητροπολίτης Φιλαδελφείας, όχι μόνο διέθεσε την περιουσία του στον αγώνα, αλλά και «πολέμησε με το σπαθί στο χέρι μαζί με δύο ανιψιούς του και έναν υπηρέτη του στον *προμαχώνα του Ιησού*, μία από τις πιο επικίνδυνες θέσεις του Κάστρου. Επιπλέον με τα κηρύγματά του προσπάθησε να παρορμήσει και να εμψυχώσει τους κατοίκους του Χάνδακα, της Πεδιάδας και του Μεραμπέλλου για να αντιμετωπίσουν με θάρρος τον εχθρό» (Μαλτέζου 1988, 157).

Είναι βέβαιον ότι εκείνος από τη σκοπιά του ορθόδοξου λογίου ιερωμένου «έβλεπε ότι ανατρεπόταν ολόκληρη η ζωή και ο πολιτισμός της Κρήτης από την εισβολή ενός εθνικού στοιχείου από κάθε άποψη (θρησκείας, νοοτροπίας, γλώσσας, τέχνης, εθίμων) εντελώς διαφορετικού και ασυνεννόητου» (Αλεξίου, 1995, 92).

Η πολιτική ιδεολογία υπέρ της Γαληνοτάτης αποτυπώνεται στις αναφορές του λαβάρου Μοροζίνι. Τα θρησκευτικά σύμβολα της πόλης του Χάνδακα, όπως αυτά διασώζονταν στον καθεδρικό λατινικό ναό του Αγίου Τίτου –η Παναγία Μεσοπαντίτισσα, ο Άγιος Τίτος, ο Εσταυρωμένος και οι άγιοι Δέκα της Κρήτης–, μπορούσαν κάλλιστα να διεγείρουν το φρόνημά του, κατά το τελευταίο διάστημα του Πολέμου. Έγινε ταυτόχρονη παρουσίαση του λαβάρου με την ανακοίνωση (βλ. Βοκοτόπουλος, 1981, πίν. ΙΑ).

Το τεκμηριωτικό υλικό του Ιστορικού Αρχείου Κυθήρων ανέδειξε ένα ακόμη λάβαρο της περιόδου του Κρητικού πολέμου στο αγροτικό περιβάλλον του διαμερίσματος του Χάνδακα. Το λάβαρο αυτό ανήκε στην ιδιοκτησία της οικογένειας Καλλονά –με καταγωγή από το Αξέντι Μονοφατσίου– μέλη της οποίας ήταν ιερομόναχοι της Μονής Αγκαράθου. Προφανώς ήταν κειμήλιο της Μονής και το είχαν οικειοποιηθεί οι φερόμενοι ως κτήτορές του. Σύμφωνα με την αρχειακή μαρτυρία «μ' αυτό ως προπομπό, ηγήθηκαν του επαναστατημένου αγροτικού πληθυσμού των καστελλανιών Μονοφατσίου και Τεμένους, κατά τη νικηφόρο μάχη του Καστελλίου Τεμένους (1647). Ήταν κατασκευασμένο από πανί, έφερε κοντάρι με σταυρό

στο άνω μέρος και είχαν επιζωγραφιστεί σ' αυτό η εφέστια εικόνα της μονής Αγκαράθου μαζί με τη μορφή του προσάτη Αγίου της Βενετίας με το λιοντάρι του (το πτερωτό λιοντάρι – σύμβολο της ισχύος της)». Η επίδειξη του σχεδίου του, φιλοτεχνημένου –βάσει της περιγραφής του στην αρχαική μαρτυρία– από το αγιογραφικό εργαστήριο της Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, έγινε ζωντανά κατά την ανακοίνωση (βλ. εικ. στο Πατραμάνη, 2017). Οι Καλλονάδες ως γνωστόν κατέληξαν αργότερα στα Κύθηρα ως *benemeriti cretesi* και ηγούμενοι της μονής Αγκαράθου με το κληροδότημα του μετοχίου της, της Παναγίας Ορφανής (βλ. αναλυτικά Μαλτέζου, 1972-1973, Μαλτέζου, 1981, Πατραμάνη, 2005).

Και τα δύο θρησκευτικά λάβαρα του Κρητικού πολέμου, του Μοροζίνι αφενός και των Καλλονάδων της Αγκαράθου αφετέρου, είναι αδιάσειστα τεκμήρια της υπέρ των Βενετών πολιτικής ιδεολογίας του πληθυσμού της πόλης και του διαμερίσματος του Χάνδακα που συμμετέχει τόσο στα δρώμενα του Πολέμου όσο και σε αυτά της λατρείας (αστικού και αγροτικού τελετουργικού αντίστοιχα). Η απεικόνιση της μορφής του Αγίου Μάρκου, προσάτη της Βενετίας, καθώς και του πολιτικού εμβλήματος της εξουσίας της (πτερωτού λέοντα), και στα δύο λάβαρα από κοινού με τα εφέστια θρησκευτικά σύμβολα τόσο της πόλης του Χάνδακα (εικόνες-παλλάδια λατρείας, της Παναγίας Μεσοπαντίτισσας, του Αγίου Τίτου, από τον καθεδρικό ναό του αγίου Τίτου), όσο και αυτών της υπαίθρου, των καστελλανιών Μονοφασιού και Τεμένους, όπως για παράδειγμα η εικόνα της Παναγίας της Αγκαραθίτισσας της ομώνυμης Μονής (βλ. αναλυτικά Μαρία Πατραμάνη, 2017).

Β) ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΙΕΡΩΜΕΝΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Στα κείμενα των αιτήσεων τους οι Κρητικοί ιερωμένοι αναφέρονται στις υπηρεσίες τους προς τη Βενετία, εκθέτουν αναλόγως «την ατομική και οικογενειακή τους ιστορία» και πιστοποιείται μέσω «της έκθεσής τους» η πολιτική ιδεολογία ενός εκάστου, αφού στην πλειονότητά τους ως εμπλεκόμενοι στα γεγονότα του Πολέμου και κατεχόμενοι από θρησκευτικό ζήλο τάχθηκαν «ως πιστοί υπήκοοι» (*suditti fedeli*) στο πλευρό της. Προτίμησαν μάλιστα να εκπατριστούν για να διασφαλίσουν τα κεκτημένα της πνευματικής συγκρότησης και εκκλησιαστικής τους σταδιοδρομίας, αιτούμενοι ένα αξίωμα ή ένα κληροδότημα (*beneficio ecclesiastico*) ως επάξιοι ευεργεσίας (*benemeriti*).

ΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ – Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΟΥΣ

Οι ιερωμένοι παρακολουθούνται κατά τις μετακινήσεις τους από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους (τα Χανιά, το Ρέθυμνο και τον Χάνδακα) προς τους άλλους προορισμούς (Σούδα, Κύθηρα, Ζάκυνθο, Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ίστρια, Βενετία), δηλαδή από την πρώτη εγγραφή τους στους ονομαστικούς καταλόγους προσφύγων ως τη σύνταξη αιτήσεων αποκατάστασης και αιτήσεων-δικαστικών αγώνων (*prove di cittadinanza*) για την ένταξη των οικογενειών τους στα Συμβούλια των Κοινοτήτων, όπου προσέφυγαν. Επιπλέον συγκεντρώνονται στοιχεία από την έκδοση αποφάσεων της βενετικής Συγκλήτου, τους προνομιακούς ορισμούς και την εκχώρηση κληροδοτημάτων του βενετικού δημοσίου, αλλά και από τα ιδιωτικά έγγραφα: επιστολές/ διαθήκες/άλλες νοταριακές πράξεις, λ.χ. τύπου ενθυμήσεων.

Κατ' εντολή του γενικού προνοητή Θαλάσσης είχε ανατεθεί στους ορθόδοξους ιερείς πρόσφυγες από την Κρήτη η ευθύνη της απογραφής του πληθυσμού των επιδοτούμενων προσφύγων. Έτσι συντάσσαν τις ονομαστικές ανά οικογένεια αναγραφές των επιχορηγήσεων «σε λίρες και παξιμάδι» για τα κατά περιοχές δημόσια ταμεία.

Η καταχώριση σε καταλόγους επιχορήγησης «των επαξίων ευεργεσίας» (*benemeriti cretesi*) αποσκοπούσε στον προσδιορισμό του αριθμού τους σε κάθε σταθμό της μετακίνησής τους ή την οριστική εστία εγκατάστασης. Από το ανέκδοτο τεκμηριωτικό υλικό των καταλόγων αυτών συγκροτήθηκαν πίνακες με τα ονόματα των ιερωμένων της Κρήτης, που εκπατρίστηκαν αναλόγως το δόγμα (ορθόδοξο-καθολικό), τον βαθμό της ιεροσύνης και το φύλο. Από τους πίνακες αυτούς προέκυψε η συγκεντρωτική καταγραφή τους στις βενετοκρατούμενες περιοχές όπου κατέληξαν και η οποία δίνεται στην πρόδρομη αυτή ανακοίνωση χωρίς μνεία ονομάτων, λ.χ. λατίνος αρχιεπίσκοπος Χάνδακα, επίσκοποι, πρωτοπαπάδες, ιερείς (εφημέριοι ενοριών), μοναχοί, ηγούμενοι και μοναχές.

I) ΣΤΙΣ ΒΕΝΕΤΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

A. ΣΟΥΔΑ

Επί συνόλου 316 αναγραφών για τα έτη 1681-1713 μαρτυρούνται δεκατέσσερις (14) ιερωμένοι, όσοι δεν διαπεραιώθηκαν σε άλλες περιοχές εκτός Κρήτης.

1) Δύο καθολικοί ιερείς.

2) Δύο πρωτοπαπάδες, ένας γιος θανόντος πρωτοπαπά από τα Χανιά, ένας ηγούμενος, ένας ιερομόναχος, επτά ορθόδοξοι ιερείς.

B. ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ

Κανείς ιερωμένος.

Γ. ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑ

Κανείς ιερωμένος.

II) ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ (TRE ISOLE IONIE)

A. ΚΕΡΚΥΡΑ

Επί συνόλου 737 ψυχών (315 άνδρες και 422 γυναίκες) κατέληξαν στο νησί:

1) Εννέα καθολικοί μοναχοί, και χ. αρ. των δύο μοναστηριών της πόλης του Χάνδακα:

α) του Σωτήρος Χριστού (San Salvador) με τους σεβάσμιους πατέρες του (1669/1670).

β) του μοναστηρίου του Αγίου Πέτρου (San Pietro) (1669/1670) [των Δομινικανών].

2) Ορθόδοξοι ιερωμένοι: οκτώ ορθόδοξοι ιερείς, δύο διάκονοι, δύο μοναχές, δύο παπαδιές και δύο παπαδοπούλες (θυγατέρες ιερέων). Σύνολο δεκαέξι (16).

Β. ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Το έτος 1682 επί συνόλου 530 ψυχών του κρητικού προσφυγικού πληθυσμού (205 άνδρες και 325 γυναίκες) εντοπίστηκαν:

- 1) Δέκα (10) καθολικοί μοναχοί του Αγίου Φραγκίσκου στο μοναστήρι της Παναγίας (χωρίς ονόματα).
- 2) Πενήντα επτά (57) ονόματα ορθόδοξων ιερωμένων: ενός πρώην επισκόπου, τριών ηγουμένων μοναστηριών, έξι μοναχών (ανδρών), έξι μοναχών (γυναικών), τριανταεννέα ιερέων (εφημερίων ναών).

Γ. ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

Ισχνή παρουσία Κρητικών προσφύγων στο νησί. Σε σύνολο πενήντα τριών οικογενειών απαντούν οκτώ (8) ιερείς του ορθόδοξου δόγματος (βλ. Μοσχόπουλος 1981).

Δ. ΚΥΘΗΡΑ

Επί συνόλου 188 αναγραφών Κρητικών προσφύγων στο νησί, της πρώτης κρίσιμης εικοσαετίας (1670-1690) απαντούν:

- 1) Ένας ιερωμένος καθολικού δόγματος (καπελλάνος στη φορτέτσα Κυθήρων).
- 2) Έντεκα (11) ιερωμένοι ορθόδοξου δόγματος: επτά ιερομόναχοι-ηγούμενοι (οι τρεις από τα Χανιά), μία ηγουμένη και τρεις ιερείς (εφημέριοι).

III) ΒΕΝΕΤΙΑ (ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ)

Ορθόδοξοι ιερωμένοι: δύο αρχιερείς-Μητροπολίτες Φιλαδελφείας μετακινούνται μεταξύ Βενετίας και Κρήτης, ένας πρωτοπαπάς, ένας ηγούμενος, τρεις ιερείς.

Αλλά εκεί προσφεύγουν και καθολικοί ιερωμένοι, άλλοι επώνυμοι και άλλοι λιγότερο γνωστοί.

Καθολικοί Αυγουστινιανοί πατέρες του μοναστηριού San Salvador της πόλης του Χάνδακα κατέληξαν στη Βενετία.

Μοναχές του λατινικού δόγματος εντοπίστηκαν σε καθολικά γυναικεία μοναστήρια στη Βενετία:

- 1) Στο μοναστήρι San Servolo βρέθηκαν εκατόν σαράντα δύο μοναχές από τρία μοναστήρια του Χάνδακα (της Αγίας Αικατερίνης, San Gerolamo και San Giorgio), οι οποίες εγκαταστάθηκαν στο μοναστήρι San Servolo της Βενετίας το έτος 1648. Εξακολουθούν να παραμένουν το 1665 στο μοναστήρι San Servolo.
- 2) Στο μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης της νησίδας Mazorbo στη Βενετία προσέφυγαν οι ευγενείς γυναίκες από το Ρέθυμνο Κρήτης.

IV) ΙΣΤΡΙΑ

Η Γαληνοτάτη επέτρεψε την εγκατάσταση κρητικών προσφύγων στην Ίστρια, πόλη του Παρέντσο (τέλη του 1669). Ζήτησαν την έγκριση των βενετικών Αρχών για την ενεργό παρουσία

ιερωμένων, που θα στελέχωναν την υπό σύσταση κοινότητά τους εκεί, για να ζήσουν με τον τρόπο των προγόνων τους (πολιτισμική παράδοση της Κρήτης). Αναλυτικά στοιχεία δίνονται στη συνθετική μελέτη.

Γ) ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΙΕΡΩΜΕΝΩΝ

Οι μετακινήσεις ανθρώπων από χώρο σε χώρο είναι και μετακινήσεις αγαθών – οικονομικών και πολιτισμικών. Έτσι τον καιρό του Πολέμου και της κρητικής διασποράς, εκπατρίστηκαν, ταυτόχρονα με τις μετακινήσεις κυρίως των ιερωμένων, κειμήλια, εικόνες, σκεύη, βιβλία, κ.ά. Το ενδιαφέρον της Γαληνοτάτης, καταρχάς, εστιάστηκε στη συλλογή κειμηλίων των λατινικών ναών και μοναστηριών. Η βιβλιογραφία είναι πλούσια. Καταλόγους έχουν δημοσιεύσει ο Gerola (1903) και η Ασπασία Παπαδάκη (1991/1996) και (1998): του καθεδρικού ναού Αγίου Τίτου και του δουκικού ναού του Αγίου Μάρκου. Τα πιο δημοφιλή από τα δημοσιευμένα είναι εικόνες της Παναγίας, όπως η εικόνα της Μεσοπαντίτισσας του Χάνδακα, η οποία σώζεται σήμερα στον ναό της Salute (Βενετία) και είναι ιστορημένη -επιζωγραφισμένη στο γνωστό λάβαρο Μοροζίνι, που επίσης κατέληξε στη Βενετία (βλ. Βοκοτόπουλος 1981, Μαλτέζου 1998).

Ως προς τα κειμήλια στα Κύθηρα παρατηρούμε πως μεταφέρθηκαν από ιερωμένους οι εικόνες της Παναγίας Ορφανής (της Μονής Αγκαράθου), της Παναγίας Μανολίτισσας. Ακόμη «Η Μεσοπαντίτισσα των Σφακιανών στα Κύθηρα» παραχωρήθηκε ως αφιέρωμα στον ναό του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Χώρας Κυθήρων (βλ. Πατραμάνη 2005, Πατραμάνη 2007, Πατραμάνη 2013).

Άλλα ιδιωτικά κειμήλια δηλώνονται στις διαθήκες τους με την επιθυμία της δωρεάς τους σε ναούς, όπως η εικόνα της Παναγίας Μεσοπαντίτισσας που είχε στο σπίτι του και την οποία κληροδότησε στον ναό του Αγίου Γεωργίου της Βενετίας ο ιερέας Γρηγόριος Μαράς (1704) (βλ. Μέρτζιος, 1960). Πράγματι βρίσκεται στον ναό καταγεγραμμένη στον κατάλογο Μ. Χατζηδάκη. Άλλα ιδιωτικά κειμήλια δηλώνονται στις διαθήκες τους με την επιθυμία της δωρεάς τους σε ναούς, όπως η εικόνα της Παναγίας Μεσοπαντίτισσας που είχε στο σπίτι του και την οποία κληροδότησε στον ναό του Αγίου Γεωργίου της Βενετίας ο ιερέας Γρηγόριος Μαράς το έτος 1704 (βλ. Μέρτζιος 1960).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στυλ. Αλεξίου – Μάρθα Αποσκήτη (εισαγωγή και επιμέλεια) (1995), *Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, Ο Κρητικός Πόλεμος*, Αθήνα, Στιγμή.
- Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος (1981), «Το λάβαρο του Φραγκίσκου Μοροζίνι στο μουσείο Correr της Βενετίας (πίν. ΙΑ' - ΙΒ')», *Θησαυρίσματα*, τ. 18, 268-275.
- Guseppe Gerola (1903), "Gli oggetti sacri di Candia salvati a Venezia", *Atti dell'I. R. Accademia di Scienze, Lettere ed Arti degli Agiati in Rovereto* (σειρά 3), τ. 9 (1903), τχ. 3-4, ανατ. 3-15.
- Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης (1970), «Ο Αλοΐσιος-Αμβρόσιος Γραδενίγος στη Βενετία (1650-1680)», *Θησαυρίσματα*, τ. 9, 139-150.

- Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης (1973), «Βαρθολομαίος Συρόπουλος ο Κρης (1611-1697)», *Θησαυρίσματα*, τ. 10, 172-188.
- Ντίνος Κονόμος (1970), *Κρητικοί στη Ζάκυνθο*, Αθήνα, Παγκρήτιος Ένωσης Αθηνών.
- Bruno Lavanini (1961-1962), "Monaci cretesi a Mezzojuso. Il patriarca Atanasio II e la sede di Orchida", *Πεπραγμένα Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ (1961-1962), τχ. 3, Ηράκλειο Κρήτης, 46-48.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1972-1973), «Πρόσφυγες από την Κρήτη στα Κύθηρα. Άγνωστες πληροφορίες από το Αρχείο των Κυθήρων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 39-40 (1972-1973) = *Λειμών. Προσφορά τω καθηγητή Ν. Β. Τωμαδάκη*, 518-526 [= Βενετική Παρουσία στα Κύθηρα. Αρχαιακές μαρτυρίες, αρ. Ε΄, Αθήνα 1991].
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1973), «Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε (1661). Η Παναγία η Καρδιώτισσα και ο αφιερωτής της Ιωάννης Μέγγανος», *Θησαυρίσματα*, τ. 10, 283-290.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1974), «Επτάνησα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 10, Αθήνα, 215-229.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1975), «Νησιά του Ιονίου. Η τελευταία περίοδος της βενετικής κυριαρχίας (1669-1797)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11, Αθήνα, 212-218.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1981), «Η σημασία του Ιστορικού Αρχείου Κυθήρων για την ιστορία της Κρήτης στη διάρκεια της βενετοκρατίας», *Πεπραγμένα του Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 2, Ηράκλειο, 180-189 [= Βενετική Παρουσία, αρ. Δ΄].
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1988), «Η Κρήτη κατά τη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)», Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη. Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. 2, Κρήτη, Σύνδεσμος Δήμων & Κοινοτήτων Κρήτης, 106-161.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (1991), *Βενετική παρουσία στα Κύθηρα*, Αθήνα.
- Χρύσα Α. Μαλτέζου (2008), *Τα Κύθηρα τον καιρό που κυριαρχούσαν οι Βενετοί*, Βενετία, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας.
- Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος (1960), «Η ιδιόγραφος διαθήκη Γρηγορίου ιερέως του Μαρά του Κρητός (1704)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΔ΄, 69-101.
- Γεώργιος Ν. Μοσχόπουλος (1981), «Μετοίκηση Κρητών στην Κεφαλονιά στη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου (1645-1669) και ύστερα από την άλωση του Χάνδακα», *Πεπραγμένα του Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, 270-291.
- Ασπασία Παπαδάκη (1994-1996), «Άγνωστοι κατάλογοι κειμηλίων του Χάνδακα στη Βενετία», *Κρητική Εστία*, τ. 5, 75-95.
- Ασπασία Παπαδάκη (1998), «Κατάλογοι κινητών αντικειμένων δύο σημαντικών λατινικών ναών του Χάνδακα», *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, περίοδος β΄, τχ.18, 67-100.
- Μαρία Γ. Πατραμάνη (2006), «Οι πράκτορες της Βενετίας και το αγωνιστικό φρόνημα των κατοίκων της δυτικής Κρήτης (1660-1661)», *Πεπραγμένα Θ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, 323-337.
- Μαρία Γ. Πατραμάνη (2005), *Κρητικοί πρόσφυγες στα Κύθηρα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Ρέθυμνο, τ. 1-2.
- Μαρία Γ. Πατραμάνη (2007), «Ορθόδοξοι και καθολικοί στα Κύθηρα. Θρησκευτικό αίσθημα και λατρευτικές συγκλίσεις (17ος-18ος αιώνας)», *Νόστος*, Περιοδική έκδοση Ομίλου Κυθριών Πανεπιστημιακών, τ. 4, 147-238.
- Μαρία Γ. Πατραμάνη (2013), «Η Μεσοπαντίτισσα των Σφακιανών στα Κύθηρα», Γωγώ Βαρζελιώτη, Κώστας Τσικνάκης (επιμ.), *Γαληνοτάτη, αφιέρωμα στη Χρύσα Μαλτέζου*, Αθήνα.
- Μαρία Γ. Πατραμάνη (2017), «Ένα άγνωστο λάβαρο του Κρητικού Πολέμου: των ιερωμένων Καλλονά της Αγκαράθου και η πρόταση αναπαράστασής του (εικ. 4)», *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, περίοδος γ΄, Ρέθυμνο, τχ. 35, 235-273.

Marco Petta (1961-1962), "Monaci cretesi in Sicilia nel secolo XVII", *Πεπραγμένα Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Κρητικά Χρονικά*, τ. ΙΕ΄-ΙΣΤ΄, τχ. 3, 40-45.

Βασίλειος Ν. Τατάκης (1973), *Γεράσιμος Βλάχος ο Κρης (1605/7-1685) φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος*, Βενετία, Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (1947), «Εμμανουήλ, Κωνσταντίνος και Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής. (Φιλολογικόν και βιβλιογραφικόν διάγραμμα)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 1, τχ. 1, 123-154.

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (1949), «Δύο Κρήτες πατριάρχαι Αλεξανδρείας συγγεόμενοι, Γεράσιμος Α΄ Σπαρταλιώτης (1620-1636) και Γεράσιμος Β΄ Παλλαδάς (1688-1710)», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 3, 167-203.